

УДК 159:81/253-057.875

О. С. Кочубей

ЗАГАЛЬНІ ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УСНОЇ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ

У статті на основі глибокого вивчення механізмів формування усної перекладацької діяльності студентів-філологів висвітлено проблеми мовної особистості в лінгвістиці та використання цих поглядів у практиці викладання іноземної мови. Риторика методики навчання обговорюється разом із формуванням лінгвістичних здібностей особистості. З метою розкриття загальних психологічних засад усної перекладацької діяльності у процесі підготовки студентів-філологів у цій статті окреслимо особливості організації перекладацької діяльності студентів, розкриємо психологічні механізми здійснення усних перекладів, охарактеризуємо компоненти професійної діяльності перекладача, а також опишемо процеси сприймання та розуміння повідомлення, текстової інформації, які є досить важливими для оптимізації усної перекладацької діяльності студентів-філологів.

Ключові слова: переклад, психологічні механізми, текст, компетенція, компетентність, аудіювання, сприймання.

В статье на основании глубокого изучения механизмов формирования устной переводческой деятельности студентов-филологов освещены проблемы языковой личности в лингвистике и использованию этих взглядов в практике преподавания иностранного языка. Риторика методики обучения обсуждается в единстве с формированием лингвистических способностей личности. Чтобы раскрыть общие психологические принципы устной переводческой деятельности в процессе подготовки студентов филологов, в данной статье мы определим особенности организации переводческой деятельности студентов, раскроем психологические механизмы устного перевода, характеризуем компоненты профессиональной деятельности переводчика, а также опишем процессы восприятия и понимания повествования, текстовой информации, какие являются важными для оптимизации переводческой деятельности студентов-филологов.

Ключевые слова: перевод, психологические механизмы, текст, компетенция, компетентность, аудирование, восприятие.

The idea of the article is grounded deeply in the studies of forming of qualification of an interpreter. The article is devoted to the problems of linguistic personality, to the methods of upbringing of its qualities, the first and foremost of these being the competence in styles, genres of the speech. The rhetoric of the theory of education is discussed in connection of molding the linguistic personality. In order to show the general psychological basis of oral translational activity in the process of teaching the philology students in this article we will show the particularities of organizing the students' translational activity and reveal the psychological mechanisms of performing the oral translation. We are going to characterize the components of professional activity of the translator and the process of perception and and text understanding. All these processes are very important while forming the competence of philology students.

Keywords: translation, psychological methods, text, competence, sub-competence, perception, listening comprehension.

Одним із центральних положень, визначених у Національній доктрині розвитку освіти в Україні в 21 столітті, є створення умов для підготовки вчителів, здатних практично втілювати нові прогресивні методики й технології навчання, інтегруючи всі етапи навчально-виховного процесу з кращими здобутками світової культури. У цьому контексті процес підготовки вчителів іноземної мови спрямовується на формування у студентів умінь реалізовувати технології, поєднуючи класичні й інноваційні підходи до навчання у площині особистісного бачення.

Актуальність дослідження зумовлена незадовільним рівнем мовної і мовленнєвої компетентності студентів – майбутніх вчителів для здійснення навчально-виховного процесу іноземною мовою. Проблема поліпшення мовної та мовленнєвої підготовки кадрів освіти зумовлює необхідність дослідження й впровадження новітніх ефективних методик прискореного опанування педагогом іноземною мовою, зокрема як мовою власне своєї професії.

Незважаючи на те, що переклад як навчальна вправа давно використовується в методиках викладання мов (його ефективність і необхідність застосування обґрунтовували видатні лінгвісти і методисти А.Д.Алфьоров, Н.М.Баженов, Л.А.Булаховський, Ф.І.Буслаєв, К.Д.Ушинський, О.М.Фінкель та інші), проблема його доцільності під час вивчення іноземної мови була й досі залишається предметом наукових дискусій.

Навчання перекладу має на увазі розвиток перекладацької компетентності і виконує загальнолінгвістичні й загальноосвітні функції. У процесі перекладу відбувається не тільки діалог мов, а й культур, що визначає специфіку організації мислення різних мовних колективів.

У зв'язку з цим є досить актуальним питання формування перекладацької компетентності студентів-філологів, здатних використовувати в своїй діяльності глибокі знання в галузі культури і науки як своєї країни, так і країни, мова якої вивчається.

Таким чином, було визначено важливу, таку, що вимагала свого розв'язання, теоретико-методологічну і практичну наукову проблему. Вона полягала у з'ясуванні психологічних засад організації усної перекладацької діяльності студентів-філологів, створенні моделей навчання, які орієнтуватимуться на визначенні механізмів, побудові та апробації системи психолого-педагогічних чинників та умов ефективного забезпечення розуміння студентами матеріалу, який перекладається, засобами культурологічно-зорієнтованого навчання, виокремлення основних компонентів перекладацької компетентності тощо.

Оскільки формування усної перекладацької компетентності у студентів-філологів є процесом, який відбувається в міжмовній царині, а також у плані інтерлінгвокультурної комунікації, то неабияке значення має той факт, що підготовка студентів є важливим соціальним завданням, яке відповідає сучасним потребам суспільства.

Завданням нашої статті є виокремлення компетентісного підходу у вивченні іноземної мови як пріоритетного й орієнтування його на виконання важливих ключових функцій освіти, адже у ньому відображається зміст освіти, який не ґрунтується на знаннях, уміннях, навичках.

На нашу думку, достатньо повно відображає зміст компетентісного підходу розуміння і тлумачення його О.Пометун. Під поняттям «компетентісний підхід» науковець розуміє спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток ключових (базових, основних) і предметних компетентностей особистості, результатом якого буде формування загальної компетентності людини, що є сукупністю ключових компетентностей, а отже, – інтегрованою характеристикою особистості. Така характеристика має сформуватися у процесі навчання та вмщувати знання, вміння, ставлення, досвід діяльності й поведінкові моделі особистості [7, с.66].

Усний переклад представлений трьома видами: синхронним, перекладом з паперу та послідовним перекладом.

Отже, проаналізуємо особливості послідовного перекладу. Послідовний переклад як вид усного перекладу публічних виступів, який здійснюється після завершення виступу або під час пауз, що робить оратор, складається з двох основних умінь: уміння аудіювати та уміння оформляти переклад в усній формі. На етапі оформлення перекладу перекладач має розшифрувати свої записи і без пауз висловитися мовою перекладу.

Перед перекладачем постає завдання пошуку та реалізації рішення, що відповідає комунікативному настановленню та функціональним ознакам висловлювання. Мова оратора під час здійснення послідовного перекладу триває досить довго, при цьому перекладач має передати як ключову, так і другорядну інформацію, враховуючи й емоційне ставлення до неї автора тексту. Тому, якщо розділити послідовний переклад на два етапи, то від першого етапу перекладацької діяльності (сміслового сприйняття повідомлення та фіксації найбільш важливої інформації) багато в чому буде залежати правильність, повнота й точність здійснення послідовного перекладу.

Отже, перший етап діяльності перекладача – смислове сприйняття повідомлення, яке він чує, та фіксація потрібної інформації. Другий етап – розшифрування фахівцем своїх записів та передача повідомлення мовою перекладу. Записи потрібної інформації у послідовному перекладі виконують роль допоміжного засобу. Оформлюючи переклад, записи допомагають спеціалісту відновити в пам'яті те, що сприймалося раніше, а процес запису великою мірою стимулює інтелектуальну активність і, тим самим, – активізує запам'ятовування. Отже, для здійснення послідовного перекладу необхідним є вміння аудіювання та оформлення перекладу в усній формі.

Синхронний переклад у науковій літературі визначається як професійний вид усного перекладу конференцій, який здійснюється одночасно із сприйняттям повідомлення мовою оригіналу за допомогою технічних засобів у спеціально обладнаній кабінеті, і в процесі якого – в умовах дефіциту часу – на одиницю тексту переробляється інформація обмеженого обсягу [2; 8].

Синхронний переклад є одним із найскладніших видів усного перекладу, що характеризується одночасним сприйняттям та говорінням. За словами О.О.Леонтьєва, у синхронного перекладу є специфічна особливість, що відрізняє його від усіх інших видів перекладу. Це – «розривність» програми. Іншими словами, синхронний перекладач не «стягує» всю фразу в програму, аби потім знову «розгорнути» цю програму у фразу іншою мовою, а він виконує цю операцію з окремими компонентами фрази [6].

Діяльність синхронного перекладача в професійному плані характеризується як складний, досить інтенсивний вид професійної діяльності, що супроводжується стресовим станом, втому, напругою. Саме тому зазвичай після 20-30 хвилин синхронного перекладу рекомендується 40-60 хвилин відпочинку.

Розглянемо найбільш істотні особливості синхронного перекладу. Головна особливість синхронного перекладу, перш за все, – у регулярному поєднанні в часі (або паралельному протіканні) двох процесів. Це – процеси слухання мовлення однією мовою і говоріння – іншою.

У синхронному перекладі існує декілька режимів часового узгодження цих процесів. Якщо мова оратора виголошується в дуже повільному темпі з великими паузами між фразами, то переважає поперемінне здійснення сприйняття інформації та породження мовлення. З підвищенням темпу мовлення оратора зменшуються паузи між фразами і встановлюється режим поперемінного здійснення сприйняття інформації та породження мовлення з режимом одночасного здійснення цих процесів. Важливу роль у синхронному перекладі відіграє здатність перекладача сприймати мовлення оратора в періоди презентації промови мовою перекладу. Останнє відбувається за умов спільного функціонування цілого ряду психологічних механізмів. Серед таких механізмів вирізняють:

– Механізм ідентифікації – впізнавання мовних образів за їх акустичними характеристиками з мінімальним ступенем участі мовленнєво-рухового аналізатора. Опитування перекладачів свідчить про те, що для сприйняття та розуміння мовлення оратора у спільному процесі говоріння використовується одночасно і мовленнєво-руховий код, і новий суб'єктивний код, який формується в ході тренування, як правило, без усвідомлення цього явища перекладачем. Основу функціонування цього коду складає впізнавання слів і словосполучень лише на основі їх слухових образів без зустрічного артикуляційного відтворення про себе, а також утримання в свідомості отриманої інформації.

– Механізм імовірнісного прогнозування, завдяки якому перекладач прогнозує можливе розгортання та результат висловлювання оратора. Це дозволяє йому відтворювати в своїй свідомості зміст і форму вихідного повідомлення на основі сприйняття окремих, найбільш інформативних фрагментів.

– Механізм синхронізації, що забезпечує паралельне протікання слухання і говоріння. Орієнтування перекладача в мовленні оратора у разі функціонування цього механізму ґрунтується на фрагментарному, пофразовому сприйнятті мовлення оратора. Стосовно орієнтування синхронного перекладача в мовленні оратора можна говорити про телеграфний стиль сприйняття. До того ж, деякі слова і словосполучення сприймаються лише на основі впізнавання слухових образів без їх артикуляційного сприймання.

Під час навчання фахівців у вищій школі пошук або вибір перекладацьких рішень в умовах дійсної синхронності побудованих, зокрема, на використанні «домашніх перекладацьких заготовок». Синхронний переклад у виконанні досвідчених перекладачів зводиться до розв'язання стереотипних завдань з використанням неабиякого запасу лексичних, фразеологічних і синтаксичних еквівалентів, відпрацьованих до рівня умовно-рефлекторної реакції.

Слід наголосити, що важливою умовою функціонування механізму синхронізації є орієнтування перекладача в ситуації спілкування, тобто прогнозування мети, теми, смислового змісту та мовної форми висловлювання оратора. Важливо також зазначити, що формування механізму синхронізації постає можливим лише в результаті тривалого цілеспрямованого тренування та розвитку мовленнєвих і перекладацьких навиків.

До специфічних особливостей синхронного перекладу можна віднести й те, що перекладацькі дії здійснюються над інтонаційно-смысловими одиницями типу синтагм і ритмічних груп, синтаксичними блоками та іншими частинами висловлювань. Синхронний перекладач чує не все висловлювання в цілому, а частинами. Це значно ускладнює розуміння та подальшу передачу частини висловлювання, оскільки фахівець змушений здійснювати смислове сприйняття, визначати смисловий центр, відділяти головне від другорядного без ознайомлення з усіма частинами висловлювання, орієнтуючись лише в його перших компонентах.

Темпоральні характеристики діяльності синхронного перекладача також належать до найбільш істотних особливостей синхронного перекладу. Синхронний переклад є найбільш швидким видом перекладу. Вихідний текст перекладається з тією ж швидкістю, з якою він виголошується оратором. Це також вимагає спеціальних навичок сприйняття та оформлення перекладу в умовах дефіциту часу.

Отже, можемо зробити висновок, що синхронний переклад характеризується:

- однократним слуховим сприйняттям;
- простим за складністю запам'ятовуванням;
- обмеженням в часі та постійним функціонуванням навичку переключення;
- однократною усною презентацією перекладу;
- синхронною усною презентацією перекладу;
- синхронним здійсненням операцій з метою перекладу;
- паралельним протіканням рецептивної та продуктивної мовленнєвої діяльності;
- поsegmentним характером перекладу.

Таким чином, ми бачимо, що синхронний перекладач повинен мати високий рівень розвитку вмінь аудіювання та вмінь усного оформлення перекладу, що здійснюється одночасно. Вищезазначені, най-

більш істотні особливості синхронного перекладу свідчать про те, що аудіювання та оформлення перекладу в синхронній перекладацькій діяльності відбуваються в досить складних умовах, які вимагають від перекладача спеціальних навиків і умінь, цілеспрямованої підготовки тощо.

Охарактеризуємо наступний вид усного перекладу – переклад з паперу. Такий переклад є візуальним типом перекладу, адже сприймання тексту повідомлення здійснюється у візуальній формі, а його оформлення – в усній.

Перекладацька діяльність з паперу вміщує два етапи:

І етап – візуальне сприйняття вихідного тексту та усвідомлення його смислу. Умовно за одиницю сприйняття прийнято вважати графічне слово, результатом сприйняття якого є впізнавання, що супроводжується актуалізацією його слухового та рухового образів.

На цьому етапі виділяють три основних частини:

Перша частина – коли зорові та мускульні відчуття, що викликаються графемами, синтезуються на рівні слова.

Друга частина – коли слова співвідносяться з поняттями через їхні значення і між ними встановлюються зв'язки, за допомогою яких вони утворюють речення, та, на основі чого, визначаються функції слів.

Третя частина – коли виявляється зміст мовленнєвого повідомлення та розкривається його задум.

Процес смислової переробки тексту – це активний процес, спрямований на впізнання слів, словосполучень, тобто співвідношення образу предмету, який сприймається, з певним еталонним образом, що зберігається за допомогою довготривалої пам'яті. Результатом смислової переробки є формування внутрішньої програми, тобто розуміння, що характеризується повнотою, точністю і глибиною. Таким чином, перший етап перекладу з паперу є не чим іншим, як читанням.

Другий етап – етап усного оформлення перекладу. Переклад з паперу здійснюється в режимі часових обмежень, коли одночасно з читанням тексту оригіналу перекладач має здійснювати переклад в середньому темпі усного мовлення.

Таким чином, зорове сприйняття тексту синхронізується з мовленням і, як наслідок, це суттєво ускладнює умови здійснення перекладу та, особливо, – процес сприймання іншомовних висловлювань. На другому етапі перекладач прагне до створення усного монологу, який повинен відповідати нормам усного монологічного мовлення, що є більшою мірою прийнятною для сприйняття інформації адресатом на слух.

Отже, переклад з паперу має на увазі розвиток у майбутніх фахівців вміння читати, усно оформляти переклад та вміння робити це у синхронній формі.

Аналіз особливостей усного перекладу показав, що аудіювання, читання та оформлення є компонентами професійної перекладацької діяльності, яка відбувається в ускладнених умовах роботи. Це дозволяє нам зробити висновок про те, що кожне з перелічених умінь усного перекладу в умовах здійснення перекладацької діяльності має низку специфічних особливостей, які відрізняють ці вміння від звичайних вмінь аудіювання, читання і говоріння.

Питання вивчення специфіки вмінь та навиків особистості для здійснення усної перекладацької діяльності знайшло своє відображення в роботах багатьох дослідників. Так, М.М.Букарева, порівнявши вміння та навик слухання, говоріння та професійної перекладацької діяльності, виділила основні специфічні професійні вміння та навик для реалізації перекладацької діяльності [1]. Н.Н.Гавриленко довела, що види мовленнєвої діяльності, у разі її включення в професійну діяльність, набувають нових якостей, які з'являються в результаті формування відповідних ним професійних вмінь [3].

Важливим моментом в перекладацькій діяльності є процес смислового сприйняття. Цей процес розглядається в психологічній літературі як багаторівнева система. Розрізняють два її рівні – сенсорний, який передбачає акустичну обробку вхідного сигналу, та перцептивний, який базується на процесах впізнавання та розрізнення, утримування та збереження інформації в пам'яті, здійснення мисленнєвих операцій аналізу та синтезу. Процес обробки сигналу закінчується розумінням думки, яку слід перекласти, і утриманням її в пам'яті за допомогою певного замітника або асоціатора [8]. У цьому зв'язку досить важливого значення набуває механізм осмислення, в результаті якого реципієнт може дійти до розуміння або нерозуміння смислового змісту висловлювання.

Розуміння тексту, підкреслює Л.С.Виготський, подібне до розуміння задачі в математиці. Воно складається з відбору правильних з точки зору реципієнта елементів ситуації й оптимального поєднання їх у адекватних співвідношеннях. Кожен такий елемент ситуації слід адекватно оцінювати, зокрема, за показниками доцільності, вагомості, значущості та впливу на інші структурні компоненти цієї ситуації.

Думка Л.С.Виготського має дещо спільне з висновками С.Л.Рубінштейна, котрий визначає розуміння як психічну мисленнєву діяльність, що включає диференціацію, аналіз речей, явищ у властивих певному контексту якостях, а також передбачає реалізацію цих зв'язків, їх синтез, за допомогою чого й створюватиметься цей контекст [2; 8].

Для нашого дослідження надзвичайно важливими постають три види розуміння, виокремлені В.В.Знаковим у межах трьох парадигм дослідження психіки. Так, когнітивній традиції відповідає розуміння-знання, герменевтичній – розуміння-інтерпретація, екзистенційній – розуміння-осягнення [4].

Розуміння-знання постає не лише психологічним, але й лінгвістичним феноменом, який детально окреслено в семантиці мови. Б.Л.Йомдін, розробляючи мовну модель розуміння, розрізняє розуміння-думку та розуміння-знання. При цьому, зазначає вчений, семантика останнього вміщує: «усвідомлювати смисл», «володіти мовою», «міркувати» [5]. Безумовним є те, що необхідність наявності у суб'єкта певних знань щодо об'єкта розуміння постає з мнемічної умови: людина розуміє лише те, що може співвіднести зі своїми знаннями, та те, що не суперечить її особистісному досвіду. Відсутність знань призводить до нерозуміння.

Розуміння-інтерпретація виникає у суб'єкта в результаті віднесення того, що розуміється, до певної категорії, яка висвітлює ту чи іншу цінність, норму, смисл та ін. Приклади розуміння-інтерпретації наводить в своєму дослідженні Р.Шенк [9]. Автор виокремлює сім типів намірів, «розшифрування» яких призводить до виявлення у слухача різних смислів висловлювання, яке розуміється: смисла наміру, аргументації, потреби та ін. Тут смисл висловлювання залежить не лише від того, що було стверджене об'єктивно. Значущу роль відіграють суб'єктивні способи «розшифрування» цілей людини, яка висловлюється, а також ціннісно-сміслові настановлення слухача, що спонукають його до здійснення інтерпретації шляхом звернення до певної категорії.

У процесі здійснення усної перекладацької діяльності в свідомості перекладача мають поєднуватися всі три види розуміння, виокремлені В.В.Знаковим, що дозволить досягти продуктивності цієї діяльності.

Отже, розуміння мовлення є основою перекладу, без чого постає неможливим процес відтворення змісту та форми вихідного повідомлення засобами іншої мови. У той же час, розуміння є детермінантою смислового запам'ятовування. В умовах усної перекладацької діяльності фахівець повинен знайти найбільш економічний та ефективний спосіб запам'ятовування. Таким способом є смислове запам'ятовування. Цей механізм також передбачає здатність фахівця враховувати всю сукупність експліцитних та імпліцитних компонентів смислу в процесі перекладу, вміння проводити семантичний аналіз тексту як надсумарного цілого з урахуванням всіх його конститuentів, здатність до осягнення отриманої інформації. Останнє має на увазі здійснення перекладу як вербальної проекції етноментального стилю однієї лінгвокультурної спільноти через інтеграцію ментальних просторів перекладача як представника іншої лінгвокультурної спільноти.

Література:

1. Букарева, М.М. Интенсификация самостоятельной внеаудиторной учебной деятельности студентов с использованием ТСО при формировании профессиональных умений переводчика (английский язык): дис. канд. пед. наук / Букарева М.М. – М., 1986. 293 с.
2. Выготский Л.С. Мысль и слово. / Выготский Л.С. Мышление и речь. – М., 1996.
3. Гавриленко Н.Н. Обучение переводу в сфере профессиональной коммуникации. / Гавриленко Н.Н. – М. : Российский университет дружбы народов, 2008. – 178 с.
4. Знаков В.В. Психология человеческого бытия – одно из направлений развития психологи субъекта / Знаков В.В. // Психологический журнал, 2008. – Т. 29, № 2. – С. 69 – 77.
5. Йомдін, Б.Л. Языковая понимания / Йомдін, Б.Л. // Языковая картина мира и системная лексикография (Отв. ред. Ю.Д.Апресян. – М.: Языки славянских культур, 2006. – С. 517 – 612.
6. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. / А.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1997. – 285 с.
7. Пометун О.І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті / О.І. Пометун // Компетентнісний підхід в сучасній освіті. Світовий підхід та українські перспективи / за ред. О.В. Овчарук. – К., 2004. – 111с.
8. Рубинштейн С. Л. Избр. филос.-психол. труды / Рубинштейн С. Л. – М.: Наука, 1997. – С. 461-473.
9. Shank R.S. What's the point? // Cognitive science. – 1982. – V.6. – № 3. – p. 255-275.